
La música en les competències bàsiques

Josep Alsina Masmitjà

jalsina@ub.edu

Universitat de Barcelona

Introducció

Els infants d'avui seran els professionals de demà i necessitaran unes competències que possiblement hauran de passar pel foment del treball en equips multidisciplinaris, la creativitat, la capacitat de comunicació en entorns multiculturals i la cerca i selecció d'informació. Així, el coneixement d'avui potser serà superficial demà perquè les tasques seran més complexes, ja que una gran part del coneixement acadèmic actual es troba a dos segons d'un clic i hem de treballar altres coneixements més adequats a les exigències del futur, justament perquè no sabem què ens exigirà aquest futur. Com deia John Dewey «Si ensenyem als estudiants d'avui tal com ensenyàvem ahir, els estem manllevant el demà».

En aquest sentit, resulta indispensable repensar els tps de coneixement, desconstruir-los i construir-los de nou comptant amb les aportacions dels alumnes i aventurant-nos a, si escau, transformar el món: «l'educació no és la palanca per transformar el món... perquè podria ser-ho», deia Paulo Freire. El cert és que els estem deixant un món difícil d'arreglar: cal, urgentment, que posem tots els esforços a fer que la formació dels nostres fills i filles sigui de qualitat, perquè ho necessitaran per arreglar el que fins ara la nostra generació ha malbaratat. Recordem la dita: «la docència es l'única professió que crea totes les altres professions». Però, què els podrà aportar la música, a aquests futurs professionals?

La competència artística i cultural en l'educació i en la societat del futur

No és gens agosarat afirmar que l'educació musical té un paper fonamental en l'adquisició de la competència artística i cultural i que, des d'aquesta àrea, es pot contribuir a diversos aspectes relacionats amb altres competències bàsiques. Per citar-ne algunes:

- *Competència comunicativa, lingüística i audiovisual*, mitjançant el cant, els conjunts instrumentals i corals, les aportacions de la música a la dimensió de comunicació audiovisual, etc.
- *Tractament de la informació i competència digital*, a través de recursos multimèdia que ofereix la música.
- *Competència d'aprendre a aprendre*. L'educació musical esdevé una eina molt potent per a la base i el desenvolupament d'aquesta competència, perquè fomenta l'educació de les emocions, l'esforç, la superació d'obstacles... en un context de motivació.
- *Competència d'autonomia i iniciativa personal*. Facilita el desenvolupament i l'adquisició de criteris propis en relació amb quelcom tan personal per als infants i els joves com és la música, el control emocional, l'autocrítica, la perseverança, etc.
- *Competència social i ciutadana*. La música, entesa en la seva dimensió social i ciutadana, és un llenguatge que aproxima cultures i persones.

Un dels principals reptes i apostes de la Unió Europea en matèria d'educació, davant de la ciutadania del futur, resideix a fomentar el coneixement, la creativitat i la innovació. Amb aquesta finalitat, diverses recomanacions i resolucions del Parlament Europeu i del Consell de la Unió Europea insten a:

- Impulsar el paper de l'educació respecte a la inclusió, la cohesió social, l'atenció a la diversitat i els grups desfavorits, des de l'educació en la primera infància fins a l'ensenyament superior, passant per l'educació d'adults i la formació al llarg de la vida (UE, 2010b).
- Animar la creativitat, la innovació i l'esperit emprenedor (UE, 2010a).
- Promoure un cos de docents específicament preparat per a plantejaments i dinàmiques de caràcter intercultural (UE, 2008).

Com a intersecció entre la inclusió i la cohesió social, la creativitat, la innovació, la creació d'ocupació, el foment de l'emprenedoria, etc., la Unió Europea (UE, 2009) considera que l'educació artística, on incloem la música, hauria de ser obligatòria en tots els nivells amb la finalitat de: afavorir l'accés a la cultura; promocionar la creativitat; contribuir a la innovació en la societat i l'economia; configurar les idees i la realització personal en els àmbits intel·lectual, afectiu i corporal; potenciar la cultura i l'educació artística com a factor d'integració i de salvaguarda dels valors culturals.

Aconsella que s'incrementi el vincle entre educació artística, creativitat i innovació i que es consideri l'educació artística com a eina pedagògica essencial per revaloritzar la cultura en un món globalitzat i multicultural.

Atorga un paper destacat als recursos que ofereixen les tecnologies de la comunicació i de la informació com a canals per a un ensenyament modern i adaptat als nous temps, a l'hora d'introduir la dimensió artística en els currículums escolars, i aposta per la formació d'un «nou docent» especialitzat en els actuals mitjans, paral·lelament a les especialitats tradicionals del professorat. Respecte d'això, insisteix en la importància de l'equilibri entre la teoria i la pràctica de l'art per evitar un ensenyament abstracte, que sempre ha d'anar acompanyat també de trobades amb els artistes i la visita de centres culturals, considerant la importància de les activitats artístiques col·lectives i afeccionades.

Aquest organisme (UE, 2011) esmenta la competència cultural i artística com la competència clau consciència i expressió culturals, i la situa dins de les anomenades competències culturals i creatives. Aquestes, les culturals i creatives, inclouen la competència clau de la consciència i expressió i les competències interculturals.

Respecte a la competència cultural i artística, accentua que aquesta té una important dimensió d'aprenentatge permanent i, com a competència transversal cabdal, crucial per a l'adquisició d'altres competències clau per a l'aprenentatge permanent.

En relació amb les competències culturals i creatives destaca, entre altres aspectes, que:

- Comprenen la capacitat d'adquirir, utilitzar i canviar la cultura.
- Fomenten la creativitat, la innovació i el creixement intel·ligent, sostenible i integrador.
- Contribueixen a crear capital intel·lectual, totes les formes d'innovació i el desenvolupament de les indústries culturals i creatives.
- Afavoreixen l'educació, la formació i la preparació per a les ocupacions, també les que requereixen altes qualificacions i competències socials.
- Incrementen el nivell de formació, redueixen l'abandonament escolar i milloren les perspectives d'integració social, ja que tot això té repercussions importants en l'atractiu de les escoles, la motivació i la socialització, i permet que els alumnes descobreixin i desenvolupin les seves capacitats.
- Actuen, al nivell més adequat, a dissenyar polítiques eficaces per a la joventut amb vista al sorgiment d'associacions creatives per tal de desenvolupar les competències culturals i creatives.

I recomana que:

- Es facin investigacions i estudis, sobre això, que contribueixin a la cooperació europea en l'àmbit de la cultura.

- S'augmenti la integració i el reconeixement de les possibilitats que la consciència i l'expressió culturals tenen en l'aprenentatge permanent, les polítiques i els programes dedicats a la joventut, en particular el treball de més reconeixement de les competències adquirides amb l'aprenentatge informal i no formal.
- Es concedeixi major prioritat a l'aprenentatge intercultural i a les associacions creatives en la seva cooperació amb tercers països, especialment en els programes per a joves.
- S'utilitzin plenament les xarxes d'informació existents per donar informació més precisa sobre les activitats que desenvolupen eficaçment les competències culturals i creatives en els joves.

Tot i que les indicacions i els suggeriments anteriors s'han d'aplicar, segons la Unió Europea, sens perjudici dels debats entorn del marc financer, sabem que davant una crisi econòmica tots els debats es tallen per la part més feble i, dissortadament, aquesta part acostuma a ser la cultura i l'art.

Ara bé, en quin sentit el cultural i artístic configura una competència? Destaco, en la següent definició de competència, alguns aspectes que considero que converteixen el factor cultural i artístic en competència i l'educació musical en un dels elements clau. Per Perrenoud, competència és: «l'aptitud per afrontar eficaçment una família de situacions anàlogues, mobilitzant a consciència i de manera alhora ràpida, pertinent i **creativa**, múltiples recursos cognitius: sabers, capacitats, microcompetències, informacions, **valors**, **actituds**, esquemes de **percepció**, d'avaluació i de raonament» (Perrenoud, 2001: 509).

Entre els aspectes subratllats, potser el més significatiu per a aquesta competència i per a l'educació musical és la creativitat, ja que es poden ocupar fonamentalment del desenvolupament de la creativitat. D'acord amb Robinson, hauríem de concebre i atendre a la creativitat com a aprenentatge instrumental, fonamental per a l'aprenentatge al llarg de la vida.

«Si pensem en això, els nens que comencen l'escola aquest any es jubilaran el 2065. Ningú té ni idea, malgrat tots els coneixements que han desfilat per aquí els últims quatre dies, de com es veurà el món en un termini de cinc anys. I, no obstant això, se suposa que estem educant-los per a això. Per tant, la imprevisibilitat, al meu entendre, és extraordinària... I la meua idea és: tots els nens tenen un gran talent que nosaltres malbaratem despietadament... La creativitat és tan important en l'educació com l'alfabetització, i hem de tractar-la amb la mateixa importància.» (Robinson, 2006).

Davant la incertesa respecte a quines seran les competències necessàries en un futur pròxim, quina serà la definició de competència a mitjan segle XXI o, fins i tot, quin enfocament substituirà

l'enfocament competencial, l'únic que podem assegurar és que la creativitat serà un factor determinant en les vides de la ciutadania i que s'hauria de constituir com a base sobre la qual es construiran els futurs aprenentatges. A Jean Cocteau s'atribueix la frase «Jo sé que la poesia és imprescindible, però no sé per què», frase que Jaume Cabré (2011: 630) amplia de forma exquisida quan diu:

«Un cop s'ha tastat la bellesa artística, la vida canvia. Un cop has sentit cantar el cor Monteverdi, la vida et canvia. Un cop has vist Vermeer de prop, la vida et canvia, un cop has llegit Proust, ja no ets el mateix. El que no sé és per què...».

Amb vista a un futur no gaire llunyà, el que es trobarà el nostre alumnat d'aquí a uns dies a la universitat, la música i la competència cultural i artística apunten, entre altres amb les quals es troba relacionada (com ara esperit emprenedor, innovació, etc.), a les següents competències genèriques: diversitat i interculturalitat, pensament creatiu, i creativitat.

- Diversitat i interculturalitat. «La diversitat identifica les diferències i les desigualtats culturals entre les diferents societats que componen el món actual. El terme *interculturalitat* designa els processos de comunicació i d'interacció entre els diferents grups societaris i les diverses cultures.» (Villa & Poblete, 2007: 212).
- Creativitat. «La capacitat d'abordar i respondre satisfactòriament a situacions de forma nova i original en un context donat.» (Villa & Poblete, op. cit.: 259).
- Pensament creatiu. El pensament creatiu no segueix un procés lògic, i en això es diferencia de la resta de pensaments, ja que tots ells segueixen un procés més o menys ordenat i sistemàtic en el seu desenvolupament. Contràriament, el pensament creatiu segueix un camí en ziga-zaga, amb anades i tornades, amb passos que no porten enlloc, almenys en aparença, que poden ser utilitzats posteriorment per trobar una sortida o solució (Villa & Poblete, ibíd.: 84).

A la taula següent (adaptada de Villa & Poblete, 2007) s'indiquen els nivells de domini i els indicadors d'aquestes competències genèriques, on l'educació musical ha de tenir un paper destacat.

COMPETÈNCIA GENÈRICA	Diversitat i interculturalitat (Villa & Poblete, 2007: 215)	Pensament creatiu (Villa & Poblete, op. cit.: 87)	Creativitat (Villa & Poblete, ibíd.: 262)
DEFINICIÓ	Comprendre i acceptar la diversitat social i cultural com un component enriquidor personal i col·lectiu per desenvolupar la convivència entre les persones sense incórrer en discriminació per sexe, edat, religió o condició social, política o ètnica.	És el comportament mental que genera processos de recerca i descobriment de solucions noves inhabituals, però amb sentit, en els diferents àmbits de la vida.	Abordar i respondre satisfactòriament a situacions de forma nova i original en un context donat.
DOMINI RELACIONAT AMB	<ul style="list-style-type: none"> – Comunicació i informació. – Valors de compartir. – Recerca de significat. – Justícia social. – Responsabilitat. – Dignitat humana. – Justícia mundial. 	<ul style="list-style-type: none"> – Pensaments reflexiu, analògic, analític i sistèmic. – Capacitat d'observació, d'establir relacions. – Resolució de problemes i presa de decisions. – Esperit emprenedor. – Creativitat. – Innovació. – Flexibilitat. – Obertura a altres punts de vista. – Etc. 	<ul style="list-style-type: none"> – Pensament divergent. – Espontaneïtat. – Capacitat de sorpresa i de meravella. – Autoestima. – Etc.
NIVELL DE DOMINI	<ol style="list-style-type: none"> 1. Comprendre la diversitat cultural i social com un fenomen humà i interactuar des del respecte amb persones diferents. 2. Acceptar i comprendre les afiliacions culturals i socials com a relacions estructurals, volitives i raonables de la condició humana. 3. Demostrar convenciment que la diversitat cultural, consubstancial a la convivència humana, genera cohesió i inclusió social. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Percebre la informació de forma oberta, des de diferents perspectives utilitzant-la per generar noves idees i enfocaments. 2. Formular varietat de preguntes i alternatives obertes per comprendre millor la situació i generar accions originals i raonades. 3. Desenvolupar de manera sistemàtica enfocaments creatius i originals en la realització de les tasques i els projectes acadèmics o professionals. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Generar i transmetre noves idees o generar alternatives innovadores als problemes o situacions coneguts que es plantegen. 2. Generar idees originals i de qualitat, que es poden plasmar d'una manera formal, i defensar-les en situacions o problemes tant coneguts com desconeguts. 3. Aportar idees i solucions d'àmplia originalitat, pràctiques i aplicables, flexibles i complexes, que afecten tant a un mateix i als processos en què està implicat, com a les persones i els processos propers.

INDICADORS	<ol style="list-style-type: none"> 1. Acceptació de la diversitat. 2. Interrelacions. 3. Enriquiment personal. 4. Indiscriminació. 5. Enriquiment cultural. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Generar i transmetre noves idees o generar alternatives innovadores als problemes o situacions coneguts que es plantegen. 2. Generar idees originals i de qualitat, que es poden plasmar d'una manera formal, i defensar-les en situacions o problemes tant coneguts com desconeguts. 3. Aportar idees i solucions d'àmplia originalitat, pràctiques i aplicables, flexibles i complexes, que afecten tant a un mateix i als processos en què està implicat, com a les persones i els processos propers. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Fluïdesa, flexibilitat, capacitat de generar solucions (quantitat d'idees, idees que milloren el resultat, idees que abasten diversos àmbits). 2. Originalitat (idees innovadores, idees originals, idees rupturistes). 3. Actitud / manera de veure el món (pensament crític, obertura de ment, «sense límits»). 4. Mètode (per analogia o imitació, per associació o integració, espontaneïtat). 5. Capacitat de fer alguna cosa amb aquestes idees (expressar o transmetre, plasmar d'una manera formal, posar-les en pràctica).
------------	--	---	--

El desenvolupament d'aquesta competència pot afavorir la que podem anomenar *creativitat multidisciplinària*¹ i fomentar determinades habilitats i destreses necessàries per a la ciutadania actual i futura. La paraula va deixant espai a la imatge i al so: no és suficient saber escriure un *curriculum vitae*, sinó que s'ha de saber donar una forma adequada al text, no n'hi ha prou a presentar treballs dividits en paràgrafs, sinó que cal saber fer composicions estètiques.

En aquest sentit, aquesta competència pot afavorir una nova cultura de l'aprenentatge que posi fi al «retalla i enganxa». Les tasques que faciliten la utilització d'aquest recurs, massa habitual i força perjudicial, haurien de ser evitades pel professorat per donar pas a noves formes d'expressió, com per exemple el collage multimodal i multimèdia, en què prevalgui la creativitat i la capacitat de síntesi. Des de la competència cultural i artística, propostes com aquesta poden afavorir un canvi substancial en l'alumnat i el professorat. Seguint Ohler (2009), cal deixar enrere el *text-centrisme* i apuntar a l'alfabetisme digital, on té cabuda, evidentment, el text, però també altres mitjans d'expressió i comunicació com GoogleDocs, YouTube, MySpace, Web 2.0, etc. Amb això, el retalla i enganxa resulta més difícil i obliga a un esforç de síntesi excepcional.

¹ Mereix una visita el curt titulat *Crea y pega*, d'Andreu Rabassa. La sinopsi resumeix la «necessitat de canvi en la mentalitat del professorat per atendre les necessitats de l'alumne d'avui en dia».
<http://www.dailymotion.com/video/x9beaz_crea-y-pega_news> [24-06-2012].

Aquesta competència afavoreix l'ús de tots els sentits en un univers tecnològic que, tot i afavorir la comunicació immediata a llarga distància, paradoxalment es ressent de falta de manualitat i de comunicació sensorial.

El format multimèdia no representa sacrificar el llenguatge verbal sinó que, més aviat, pot representar un benefici per a aquest llenguatge. D'acord amb Gardner, «concentrar-se de manera exclusiva en les capacitats lingüístiques i lògiques durant l'escolaritat pot suposar una estafa per als individus que tenen capacitat en altres intel·ligències» (Gardner, 1995: 47). A través de diferents punts d'accés que respectin la múltiples capacitats es pot arribar al coneixement: «el professor hàbil és el que pot obrir moltes finestres diferents al mateix concepte» (Gardner, op. cit.: 217).

La UNESCO (2006) reforça aquesta concepció quan reconeix que «l'educació artística contribueix a la millora de l'aprenentatge i de l'adquisició de les competències gràcies al fet que afavoreix la flexibilitat de les estructures (horaris, disciplina), a la seva preocupació d'adaptació a l'alumne (adequació a la vida dels nens i el seu medi social i cultural), i a la cooperació entre els recursos i els sistemes d'aprenentatge formals i informals» i recomana l'elaboració de polítiques que potenciïn la investigació i l'avaluació de l'impacte de l'educació artística, «ja que es pot demostrar que l'educació artística pot contribuir de manera significativa a la millora del resultat dels alumnes en dominis com ara l'alfabetització i l'aprenentatge del càlcul, i ser benèfica sobre els plans humans i socials».

Contribucions des de l'Àrea d'Educació Musical

L'Àrea d'Educació Musical de les diferents etapes educatives (Comunicació i Llenguatges; Educació Artística: Música i Dansa; Música) contribueix a l'adquisició de les competències bàsiques tant en els aspectes que tenen a veure amb la creació com amb l'expressió. Per contribuir a l'adquisició de les competències, els eixos de treball dins de l'àrea s'han de basar en el foment del treball en equip, en la creativitat i en la participació: produccions musicals i artístiques al servei del coneixement d'un/a mateix/a, al servei de la comunicació amb els altres i la diversitat de cultures i, també, al servei de la comunicació de resultats de l'aprenentatge en aquesta àrea i en relació amb totes les altres àrees.

Des de l'àmbit personal i social, aquesta àrea contribueix a la presa de consciència i a treure profit del propi potencial musical i artístic. L'art, en general, i la música, en particular, contribueixen al foment del treball col·laboratiu i a la interacció amb els altres amb esperit obert i en diferents contextos.

Des de l'àmbit de la informació i la comunicació, aquesta àrea participa en el tractament de la informació i la comunicació de forma apropiada, mitjançant la utilització de diferents fonts per a

l'aprenentatge i de diferents llenguatges i codis lingüístics per a la comunicació, utilitzant, si escau, les tecnologies adients per fer-ho i essent crítics amb aquestes tecnologies.

Des de l'àmbit del pensament, aquesta àrea pot contribuir al foment del pensament crític, lògic i creatiu i a la resolució de problemes, així com a l'aproximació a diferents mètodes de treball, sempre amb la intenció de fomentar l'aprendre a aprendre i el pensament crític.

Des de la perspectiva del tipus de continguts, posa èmfasi en els continguts actitudinals i procedimentals, per sobre dels conceptuals i factuais, entenent que els segons han d'estar al servei dels primers. En aquest sentit, aquesta àrea pretén fomentar l'alfabetització i educació de les emocions.

A tall d'exemple, s'ofereix un seguit de continguts interdisciplinaris compartits amb d'altres àrees del currículum de secundària, a partir de l'objectiu «Crear i expressar música utilitzant la veu, el cos, objectes, instruments i recursos tecnològics»².

Continguts	Inter-disciplinari amb Ciències Humanes i Socials	Inter-disciplinari amb Llengües, Literatura i Comunicació	Inter-disciplinari amb Educació Visual i Plàstica	Inter-disciplinari amb Tecnologia	Inter-disciplinari amb Ciències Físiques i de la Natura
Les dades específiques artístiques i culturals del territori.	X	X			
L'art i la cultura com a trets de la identitat.	X	X			
Els àmbits professionals de la música (de l'art).			X		
L'expressió musical (artística) en públic.			X		
Les eines de la creació estètica amb relació als treballs escolars.	X	X	X	X	X
Lectura i interpretació dels diferents llenguatges i sistemes de comunicació presents en les produccions literàries i culturals.	X	X	X		

² Per desenvolupar-lo, l'alumnat haurà de treballar individualment i en grup, mitjançant l'aplicació i l'ús de tècniques bàsiques, amb la finalitat d'enriquir les pròpies possibilitats de comunicació, relacionar la música amb d'altres llenguatges i fomentar el respecte per d'altres formes d'expressió.

Lectura i interpretació de la imatge i el so sobre manifestacions artístiques i culturals.	X	X	X		
Identificació i descripció de les diferents facetes i especialitats en el treball dels músics (dels artistes).		X	X		
Planificació, assaig, interpretació, direcció i avaluació de representacions musicals (artístiques) a l'aula i en altres espais i contextos.			X		
Elaboració artística de treballs acadèmics.	X	X	X	X	X
Valoració de l'art i la cultura com a patrimoni que cal conèixer i defensar.	X	X			
Respecte pels drets d'autoria.			X		
Interès per mantenir l'estètica en els treballs escolars.	X	X	X	X	X

Referències bibliogràfiques

- CABRÉ, J. (2011). *Jo confesso*. Barcelona. Proa.
- GARDNER, H. (1995). *Inteligències múltiples. La teoria en la pràctica*. Barcelona. Paidós.
- OHLER, J. (2009). «Alfabetismo digital: un decálogo para la acción». *Aula de Innovación Educativa*, 183-184, 20-26.
- PERRENOUD, PH. (2001). «La formación de los docentes en el siglo XXI». *Revista de Tecnología Educativa*, 2001, XIV, núm. 3, 503-523. Santiago de Chile: OEI- CREDI.
<http://www.unige.ch/fapse/SSE/teachers/perrenoud/php_main/php_2001/2001_36.html> [23/03/2012]
- ROBINSON, K. (2006). «Says schools kill creativity?». *TED. Ideas Worth Spreading*.
<http://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity.html> [20/02/2012]
- UE (2008). *Mejorar la calidad de la formación del profesorado Resolución del Parlamento Europeo, de 23 de septiembre de 2008, sobre «Mejorar la calidad de la formación del profesorado»*.
<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.douri=OJ:C:2010:008E:0012:0017:ES:PDF>> [20/02/2012]
- UE (2009). *Estudios artísticos en la Unión Europea Resolución del Parlamento Europeo, de 24 de marzo de 2009, sobre los estudios artísticos en la Unión Europea*.
<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:117:0023:01:ES:HTML>> [20/02/2012]
- UE (2010a). *Conclusiones del Consejo y de los Representantes de los Gobiernos de los Estados miembros, reunidos en el seno del Consejo, sobre las prioridades de una cooperación europea reforzada en materia de educación y formación profesionales para el periodo 2011-2020*.
<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:324:0005:0015:ES:PDF>> [20/02/2012]

- UE (2010b). *Conclusiones del Consejo de 11 de mayo de 2010 sobre la dimensión social de la educación y la formación*.
<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:135:0002:0007:ES:PDF>>
[20/02/2012]
- UE (2011). *Conclusiones del Consejo sobre las competencias culturales y creativas y su papel en creación del capital intelectual de Europa*.
<<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0019:0023:ES:PDF>>
[20/02/2012]
- UNESCO (2006). «Road Map for Art Education». *World Conference on Arts Education: Building Creative Capacities for the 21st Century*. Lisboa (6-9 marzo).
<http://portal.unesco.org/culture/es/ev.php-URL_ID=30335&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.> [15/09/2012]
- VILLA, A. POBLETE, M. (2007). *Aprendizaje basado en competencias. Una propuesta para la evaluación de las competencias genéricas*. Bilbao. Universidad de Deusto.
<<http://es.scribd.com/doc/58832861/30/COMPETENCIA-CREATIVIDAD>> [23/03/2012]

Bibliografía complementària

- ALSINA, P. (2010). «Competencia cultural y artística: ámbito común». *Códigos artísticos y desarrollo de la expresión en la competencia cultural y artística*. Madrid. Ministeri d'Educació.
- ALSINA, P. (2012). «Redibujar la figura del docent». *La Vanguardia* 13-05-2012, 34.
- ALSINA, P.; GIRÁLDEZ, A. [ed.]. (2012). *7 ideas clave sobre la competencia cultural y artística*. Barcelona. Graó.
- UE (2008). *Conclusiones del Consejo de 22 de mayo de 2008 sobre las competencias interculturales*.
<<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.douri=OJ:C:2008:141:0014:0016:ES:PDF>>
[20/02/2012]